

דיני חודש ניסן – ומדינת ערב פסח בשבת (תשפ"ה)

אמירת תחנון ותענית בחודש ניסן

א. אין אומרים תחנון בכל חודש ניסן, וכן אין אומרים אב הרחמים וצדקתך בשבת (שו"ע סי' תכ"ט ס"ב), והטעם לפי שרוב החודש בקדושה שייב נשיאים הקריבו בייב ימים הראשונים, וכן ימי הפסח, לפיכך עושין אותו כולו קודש (מייב שם סק"ז ולפי שרוב החודש בקדושה הוא סימן שחודש ניסן כולו קודש), ואולם אחר הפסח שהם ימי הספירה אומרים אב הרחמים (מייב רפ"ד סק"ח).

ב. אין מספידין בכל חודש ניסן (שו"ע שם), ואולם מותר להספיד לחכם בפניו, וצריך המספיד לומר שמקצר בהספד מפני חודש ניסן ורק מספיד מפני כבוד התורה (חוט שני פסח פ"א סק"ג).

ג. אין מתענים בכל חודש ניסן, אפילו תענית של "יארצייט" (רמ"א שם), אבל חתן וכלה מתענים בו אפילו בר"ח ניסן, ואם הם חלשים יש להקל (מייב שם סק"י חוט שני פסח שם), ובכלל זה אין מתענים בערב ר"ח אייר (מייב שם), ואין אומרים בו סדר יו"כ קטן.

ד. נוהגים שלא לעלות לבית הקברות בחודש ניסן, ואם חל יום היארצייט בניסן מקדימים ועולים בערב ר"ח (חוט שני שם).

אכילת מצה בחודש ניסן

ה. נוהגים שלא לאכול מצה מראש חודש ניסן, כדי שתהא חביבה עליו אכילת מצה בשעת מצותה (מייב סי' תע"א סק"ב), ומנהג זה הוא גם במצות חמץ הנמכרים בזמנינו משום שטעמם שווה למצות הנאכלים בפסח (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

קמחא דפסחא

ו. מנהג ישראל מזמן התלמוד לחלק קמחא דפסחא לנצרכים לפסח, ואינו חיוב מהלכות צדקה בלבד אלא מדיני החג ולכך אף עני חייב ליתן קמחא דפסחא (עי' משנת יעבץ או"ח סי' ז), ובימינו נוהגים לחלק מצות ומצרכים לפסח, והמשתמטים מליתן קמחא דפסחא יש עון בידם (רמ"א סי' תכ"ט ומייב שם סק"ד), והוא חיוב גמור ואינו ניתן ממעשר כספים (עי' מייב שם סק"ו), אבל י"א דבזמנינו שאין קובעים סכום קבוע בכל עיר הרי הוא כמו כל צדקה ויכול ליתן מכספי מעשר (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

ברכת האילנות

ז. חודש ניסן הוא זמן ברכת האילנות, כשרואה אילני מאכל המלבלבים מברך "שלא חסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות" (ברכות מ"ג ע"א, שו"ע סי' רכ"ו ס"א), וגם נשים מברכות ברכה זו (הר צבי או"ח סי' ק"יח).

ח. נוסח הברכה שלא חסר בעולמו "כלום" ולא כנדפס בסידורים שלא חסר בעולמו "דבר" (כן הנוסח ברמב"ם ושו"ע שם).

ט. מברכים ברכה זו מזמן שהפריחים מלבלבין לפני שהתחילו הפירות לצמות, ומכל מקום כל עוד שלא נגמר בישולו של הפרי יכול לברך עליו, אבל אם נגמר בישולו לגמרי שאפשר לברך עליו שהחינו אין לברך עליו ברכת האילנות (עי' שו"ע שם ומייב סק"ד).

י. המדקדים מזדרזים לקיים את המצוה תיכף בתחילת החודש, ועדיף לברך ברכה זו במקלות עם משום ברוב עם הדרת מלך ומ"מ מעלת זריזין עדיפה (וטוב להנהיג שמיד אחר תפילת מוסף של ר"ח ניסן יצאו כל הציבור יחדיו לברך ובוה ירויחו גם מעלת זריזין וגם מעלת ברוב עם, וכן נהג מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

יא. י"א דאין חיוב ללכת ולחפש אילנות מלבלבים כדי לברך, כשאר ברכות הראיה דאין דין לילך ולראות (מ"ן החזו"א זצ"ל), וי"א דאין הברכה על ההתחדשות אצל הרואה אלא על התחדשות לבלוב האילנות וכאשר יודע על התחדשות האילנות מחויב בברכה (שמעתי ממו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל והוסיף שהוא כמו ברכת הלבנה שיי"א שאף סומא חייב בכך כיון שהחיוב הוא על התחדשות הלבנה), ולכן מי שטעה וברך ברכת האילנות על אילני סרק לא יחזור ויברך (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' נ"ג אות ד).

יב. ראוי להדר לברך על שני אילנות מלבלבין, אבל אם אין מצוי שני אילנות מברכין על אילן אחד (כ"פ החיים סי' רכ"ו), ואין לברך עד שיראה את הפריחים המלבלבים בעצמם (א"א מבוטאטש ריש סי' רכ"ו), ואולם בדיעבד אינו מעכב (עי' שבה"ל שם).

יג. הרואה אילנות בלילה לאור פנס יכול לברך עליהם כמו ביום (שו"ת ציץ אליעזר ח"י"ב), וכן הרואה אילנות דרך חלון הרכב רשאי לברך ואין הזכוכית נחשבת להפסק (שו"ת אור לציון ח"ג פ"ו אות א).

יד. מי שיש לו יארצייט בימים אלו טוב שיברך ברכת אילנות ביום היא"צ (דבזוה"ק מבואר שיש קשר בין הנשמה לברכה זו, ויתעצם מאד בברכה שהיא לתיקון הנשמות המתגלגלות בעצי השדה ויבקש עליהם רחמים).

טו. הנהגה בברכה זו ומברכה במתינות ובכוונת הלב עליו הכתוב אומר "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'" (א"ר סי' רכ"ו סק"א, ומו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל היה שרוי בשמחה מיוחדת לאחר שברך ברכה זו), וברכה זו היא סגולה מיוחדת ליראת שמים שעל ידה מתבונן בנפלאותיו יתברך (מ"ן הסטייפלר זצ"ל).

דינים המיוחדים לשנה זו שחל ערב פסח בשבת

טז. כשחל שבת הגדול בערב פסח - מקדימים לדרוש את דרשת שבת הגדול בשבת שלפניה - פרשת ויקרא ז' בניסן - כדי שישמעו הקהל את הלכות ערב פסח שחל בשבת (מייב סי' תכ"ט וסי' ת"ל סק"ב, ובא"ח דרש בשבת זו בהלכות החג ובשבת ער"פ על ההגדה).

יז. שבת הגדול מוקדמת היא רק לענין הדרשה - אבל עיקר שבת הגדול וסגולותיה היא בשבת ערב פסח (שו"ע סי' ת"ל י"שבת שלפני פסח נקראת שבת הגדול מפני הנס שנעשה בו", ועי' בשלי"ה הק' ששבת הגדול י' בניסן היא כנגד י' בתשרי שהוא יום הכיפורים), והנוהגים לומר בשבת הגדול במנחה את סדר ההגדה יאמרו השנה בשבת ערב פסח (מייב סי' שם סק"ב).

יח. במוצאי שבת קודש 'ויקרא' אומרים 'ויהי נועם' ו'אתה קדוש' כמו כל מוצאי שבת כיון שיום שישי מותר במלאכה שאינו ערב פסח (עי' רמ"א סי' רצ"ה סי"א ומייב שם סק"ג ושע"ת שם בשם השאלת יעב"ץ).

קידוש לבנה

יט. מקדשין את הלבנה במוצ"ש זו פרשת 'ויקרא' גם להנוהגים לברך לאחר ז' ימים.

תענית בכורים מוקדם

כ. הבכורים מתענים בשנה זו ביום חמישי י"ג בניסן (שו"ע והכרעת הרמ"א סי' ת"ע ס"ב), והנוהגים לסיים מסכת ולאכול בסעודת סיום במקום התענית עושים כן ביום זה (ע"י מקראי קודש פסח ח"ב סי' כ"ג שכתב לעשות הסיום ביום ה' ולשייר מהסעודת מצוה ולאכלו ביום שישי), ויש שנוהגים לעשות סיום גם ביום שישי (ע"י כה"ח שם שהביא דעות שמתענין ביום ו' וכן נהג מרן הסטייפלר זצ"ל).

מכירת חמץ

כא. הנוהגים לעשות בכל שנה 'מכירת י"ג' כדי להפטר מבידוק חמץ בתחילת ליל י"ד מוכרים השנה ביום חמישי י"ב בניסן כיון שזמן חיוב הבדיקה השנה הוא בליל י"ג (ע"י חוט שני פסח עמ' רע"ז, ואמנם נראה שעיקר זמן החיוב הוא באור ליל י"ד, אלא דכיון שאינו יכול אז לבדוק צריך להקדים ולבדוק באור ליל י"ג כדי המפרש ויוצא בשיירא, ומה שאנו מברכין בליל י"ג על בדיקת חמץ ואילו מפרש ויוצא בשיירא אינו מברך כיון שהנוסח הוא לבער חמץ והרי אינו מבער את החמץ למחרת משא"כ השנה שבדקים בליל י"ג ומבערים את החמץ למחרת, ולפי"ז אין צריך לעשות מכירת י"ב כיון שזמן החיוב הוא בליל שבת והוא הזמן הפוטר מחיוב הבדיקה, ומה שנהג הגאב"ד הגר"ק זצ"ל לעשות מכירת י"ב יתכן שטעמו על דרך השו"ע שטוב לבער בער"ש קודם חצות שלא יבואו לטעות בשאר שנים וה"ל שלא יבואו לטעות שבשאר שנים לא צריך מכירת י"ג).

כב. הרבנים מסדרי המכירה דואגים לסדר שטר מיוחד עם השינויים הנצרכים לשנה זו שבכל השנים נותנים להרב הרשאה לעשות בימים י"ג וי"ד בניסן ואילו השנה נותנים להרב הרשאה לעשות עם החמץ בימים י"ב וי"ג בניסן ואין להשתמש בשטר מכירה של שנים שעברו (ונוסח השטר לשנה זו וביאורו באופן מתוקן נדפס בחוט שני פסח עמ' רע"ח - ר"פ).

כג. את מכירת החמץ עושים כמו בכל השנים לפני סוף זמן ביעור חמץ, אבל מכיון שחננויות החמץ פתוחות כרגיל ויתכן שיקנה עוד חמץ עד שבת, לכך מפרשים בשטר המכירה שהמכירה תחול סמוך לכניסת השבת (ע"י מ"ב סי' תמ"ד סק"כ ושו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' נ"ח אות ט"ו), וי"א שיש לפרט שעה מסוימת שבה יחול הקנין כדי שלא יחול הקנין בשבת (לוח א"י בשם הגר"ח זוננפלד זצ"ל).

כד. י"א שיש למכור את כל החמץ שברשותו כולל מה שמשייר מזון שתי סעודות לשבת ויאכל משל עכו"ם כדי שלא ישאר ח"ו חמץ של ישראל בפסח, והרבנים המוכרים את החמץ לגוי מקבלים ממנו רשות לאכול מחמצו מזון שתי סעודות (הוראת הגר"נ קרליץ זצ"ל, וי"א שאין צריך רשות מהעכו"ם שהמכירה היא רק על החמץ הנשאר ולא על החמץ הנאכל), ואולם י"א שלא למכור את מזון שתי הסעודות לגוי וכפשטות לשון חז"ל דמשייר מזון שתי סעודות, ויש שמציינים בשטר המכירה פרט למזון שתי סעודות המונח במקום מסוים (הוראת הגר"ש ואזנר זצ"ל וכן נהג מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

בדיקת חמץ אור ליום שישי י"ג ניסן

כה. אור ליום שישי ליל י"ג בניסן בודקין את החמץ לאור הנר ויש לבדוק את כל החדרים וגם את החדר בו יאכל חמץ למחרת כיון שבשבת לא יוכל לבדוק לאור הנר (שו"ע סי' תמ"ד ס"א, ומרן הגר"ז זצ"ל לא הקפיד בשנה זו לבדוק בתחילת הלילה כשיש עדיין קצת מאור היום כמו בכל השנים, וזה תלוי בטעם הבדיקה בתחילת הלילה דאם הוא כדי שלא יתרחש זה שידך גם בשנה זו אבל אם הטעם הוא דאת עיקר המצוה קבעו חכמים בתחילת הלילה אין זה רק בבדיקה בזמנו ע"י מ"ב תל"א סק"א וסק"א וביאור הגר"א סו"ס תל"ד), ובודקין את החמץ בברכה אף שהוא קודם זמנו (מ"ב שם סק"א), וכן מבטל את החמץ לאחר הבדיקה ואומר 'כל חמירא' כמו בכל השנים (מ"ב שם).

כו. יש להזהר להצניע החמץ שנשאר ונועד לאכילה ליום שישי ולשבת קודש בפינה מיוחדת כדי שלא יתפורר בבית ע"י הילדים ויתחייב לחזור ולבדוק בדיקה נוספת (סי' תל"ד ס"א ומ"ב סק"ד).

יום שישי ערב שבת קודש - י"ג בניסן - הגעלת כלים - תספורת ומלאכה אחר חצות

כז. מותר להגעיל כלים במשך כל היום אף שהוא לאחר זמן ביעור חמץ (מבית לוי מועדים עמ' ש"ז).

כח. מותר לעשות מלאכה, וכן להסתפר וליטול ציפורנים אפילו אחר חצות היום כמו בכל ער"ש (באיסור מלאכה בער"פ אחר חצות יש ב' טעמים, טעמו של רש"י שלא יהיה טרוד במלאכה וישכח ביעור חמץ, וטעם הירושלמי דזמן הקרבת פסח הוא כמו יו"ט, ולרש"י יהיה אסור גם בשנה זו שמא ישכח, אבל להירושלמי מותר דבשנה זו אין קרבן פסח בערב שבת, וע"י בביאור"ל סי' תס"ח ס"א ד"ה מחצות שהכריע כהירושלמי).

ביעור חמץ יום שישי ערב שבת קודש - סוף זמן ביעור חמץ בשעה 11:22

כט. אע"פ שמותר לאכול חמץ ביום שישי מ"מ צריך לשרוף את החמץ עד סוף שעה חמישית בשעה 11:22 כמו בכל שנה כדי שלא יבואו לטעות בשאר שנים לבער אחר הזמן (שו"ע תמ"ד ס"ב), ואין מבטל החמץ בשעת הביעור אלא למחרת בשבת בבוקר בזמן הביעור (רמ"א שם ומ"ב סק"י), ומ"מ הנוהגים לומר 'יהי רצון' בכל שנה לאחר ביעור חמץ יאמרו גם השנה (תשובות והנהגות ח"ב סי' רי"ד אות ד'), ואם לא ביער החמץ קודם חצות יכול לשרפו עד כניסת השבת (ע"י שו"ע שם).

מבערים החמץ בער"ש ומשיירין מזון של חמץ לשתי סעודות

ל. מבערים את כל החמץ שבבית לפני שבת ומשיירין מזון שתי סעודות בלבד לליל שבת ולשבת בבוקר - שתי לחמניות קטנות לכל אחד מבני הבית, ואם מחלקים את סעודת הבוקר לשניים שלוש לחמניות קטנות לכל אחד (שו"ע סי' תמ"ד ס"א), ומי שרוצה לאכול חמץ בערב שבת לאחר הביעור יכול להשאיר כרצונו ובלבד שיהיה בצמצום כדי אכילתו (ביאור"ל שם ד"ה ומשיירין), ואולם יש הנוהגים להשאיר חמץ רק לצורך סעודות שבת - וביום שישי אוכלים רק מאכלים כשרים לפסח כדי שלא יתפורר חמץ בבית הנקי לפסח (הגר"ש אלישיב זצ"ל), ורבים קונים לסעודות שבת זו רק פיתות קטנות שאינם מתפוררות.

לא. אסור לאכול מצה בערב פסח ולכן משיירין מזון שתי סעודות של חמץ, ואולם קטנים עד גיל חמש שאינם מבינים בסיפור יציאת מצרים מאכלים אותם מצות של פסח, ובכך ממעטים את פיזור החמץ (ע"י רמ"א סי' תע"א ס"ב), ובליל שבת שעדיין מותר לאכול מצה מעיקר הדין מותר להאכיל לקטנים מצה אפילו אם הגיעו לחינוך אם חוששים שיפזרו חמץ (הגר"ש זצ"ל).

תבשילי שבת

לב. אין מבשלים לשבת זו תבשילי חמץ הנדבקים בכלים כגון קוגל אטריות כדי שלא יצטרכו להדיח הכלים בשבת לאחר הסעודה ואסור להדיח כלים שלא לצורך השבת (שו"ע שם ס"ג), ואולם יכול לבשל בכלי חמץ תבשילים שאינם של חמץ ואפילו אורז וקטניות ולאכול מאכלים אלו קודם זמן האיסור ואחר הסעודה יקנח באצבעו את כלי החמץ (ערוה"ש שם ס"ט דכיון שאינו חמץ סגי בקינוח לבד ולא הוי הכנה משבת לחול כיון שאינו טירחא ומרן החו"י"א בהוראותיו כתב לבשל תבשילים של פסח ולא קטניות ואורז).